

روند تکاملی حقوق بزه‌دیدگان و شهود در دادگاه‌های کیفری بین‌المللی

مهدی رجبی

حقوق بزه‌دیدگان و شهود در دادگاه‌های کیفری بین‌المللی همراه با توجه به این نوع حقوق در سطح جهانی و داخلی مورد توجه قرار گرفته است. در دادگاه‌های کیفری نخستین و بعد از جنگ جهانی دوم بزه‌دیدگان و شهود جزء حلقه مفقوده عدالت کیفری به شمار می‌آیند، پس از آن تحت تأثیر جنبش بزه‌دیدگان و نظریه عدالت ترمیمی که موجب در نظر گرفتن حقوق برای ایشان در سطح داخلی و جهانی شد، برای اولین بار در اساسنامه‌های دادگاه‌های کیفری یوگسلاوی سابق و رواندا شاهد رویکردی نوین بودیم. عمده حمایت حول سه موضوع قابل مشاهده است: تأسیس واحد قربانیان و شهود، مقرراتی راجع به عدم افشای هویت بزه‌دیده و شاهد، و جبران خسارت بزه‌دیدگان. با این حال هنوز بزه‌دیدگان حق مشارکت در دادرسی نداشتند و دادگاه‌های کیفری یوگسلاوی و رواندا جبران خسارت را به دادگاه‌های ملی حواله می‌دادند. دیوان کیفری بین‌المللی دایمی علاوه بر توسعه دادن و منسجم‌تر کردن قواعد ناظر به حمایت از بزه‌دیدگان و شهود، برای بزه‌دیدگان و نمایندگان آنها حق مشارکت مستقیم در جلسات قایل شد و مقرراتی را برای صدور حکم به جبران خسارت وضع کرده است.

کلید واژگان: حقوق بزه‌دیده و شهود، دادگاه‌های کیفری بین‌المللی، عدم افشای

هویت، جبران خسارت، مشارکت در دادرسی.

روند تکاملی حقوق بزه‌دیدگان و شهود در دادگاه‌های کیفری بین‌المللی

مهدي رجبي*

۱. دادگاه‌های نظامی بین‌المللی نورمبرگ^۱ و توکیو (خاور دور)^۲

اولین جرقه‌های تشکیل دادگاه بین‌المللی بعد از جنگ جهانی دوم و پیروزی سران متفقین علیه متحدین شکل گرفت. سران پیروز جنگ برای محاکمه فرماندهان نازی، منشور ۸ آگوست ۱۹۴۵ لندن^۳ را به تصویب رساندند و دادگاهی را در نورمبرگ آلمان بنام دادگاه نظامی بین‌المللی نورمبرگ تأسیس نمودند. منشور لندن اگر چه بخشی را تحت عنوان «رسیدگی

---

* مهدي رجبي دانشجوی دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی دانشگاه تهران و مدرس دانشگاه است (aakazemi@hotmail.com).

تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۵/۶ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۲/۱۰/۲۰
فصلنامه مطالعات بین‌المللی (ISJ)، سال دهم، شماره ۴، بهار ۱۳۹۳، صص ۲۹-۵۱.

1. The International Military Tribunal at Nuremberg
2. The International Military Tribunal for the Far East
3. Agreement for the Prosecution and Punishment of the Major War Criminals of the European Axis, and Charter of the International Military Tribunal. London, 8 August 1945. Available at: <http://www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/350?OpenDocument>

عادلانه برای مجرمین^۱ پیش بینی کرده بود اما بحثی را به بزهدیدگان از جرم اختصاص نداده بود. همین رویه در اساسنامه دادگاه نظامی توکیو^۲ نیز به چشم می‌خورد، علیرغم اینکه ماده ۹ بخش ۳ خود را به «رسیدگی عادلانه برای متهم»^۳ اختصاص داده است اما بحثی از بزهدیدگان را به میان نیاورده است. در اساسنامه این دادگاه‌ها اصلاً واژه قربانی به کار نرفته است و با اینکه قربانیان موضوع جرایم دهشتناکی در طول جنگ جهانی قرار گرفته بودند اما در دادگاه‌های بین‌المللی نخستین جایگاهی نداشتند.

۲. حمایت از شهود و بزهدیده در دادگاه‌های کیفری بین‌المللی ویژه^۴

۲-۱. مبحث تمهیدی

اصولاً دادگاه‌های نظامی بین‌المللی نورمبرگ و توکیو چون بلافاصله بعد از جنگ جهانی دوم توسط سران پیروز در جنگ به منظور محاکمه و انتقام‌گیری فرماندهان نازی تشکیل شدند نتوانستند به نقش بزهدیده و حقوق وی در فرآیند دادرسی توجهی داشته باشند. بعد از آن، حمایت از بزهدیدگان و توجه به حقوق آنها در سطح بین‌المللی تحت تأثیر ملاحظات بشردوستانه مورد توجه قرار گرفت. از جمله «نهضت بزهدیدگان»^۵ در سال ۱۹۶۰ که برای بزهدیده در فرآیند کیفری نقش قابل شد و نظریه «عدالت ترمیمی»^۶ که علاوه بر جایگاه متهم در دادرسی کیفری برای بزهدیده هم جایگاهی در نظر گرفتند. نهضت بزهدیدگان تأثیراتی بر حقوق داخلی کشورها گذاشت و نظام قضایی آنان را به سمت عدالت ترمیمی رهنمون ساخت، در عین اینکه در سطح منطقه‌ای و جهانی هم موجد آثاری گردید. مانند تصویب

1. Ibid, IV : FAIR TRIAL FOR DEFENDANTS

2. International Military Tribunal for the Far East Charter (IMTFE Charter) 1946-01-19, available at: <http://www.jus.uio.no/english/services/library/treaties/04/4-06/military-tribunal-far-east.xml>

3. Ibid, III - Fair trial for accused, Article 9

4. Ad Hoc International Tribunals

5. Victims Movement. for more information see: Marlene A. Young, A History of the Victims Movement in the United States, available at: http://www.unafei.or.jp/english/pdf/RS_No70/No70_08VE_Young1.pdf

6. Restorative justice. for more information see: What is Restorative Justice? Available at: <http://www.pfi.org/cjr/restorative-justice/introduction-to-restorative-justice-practice-and-outcomes/briefings/what-is-restorative-justice>

کنوانسیون اروپایی «پرداخت غرامت به بزه‌دیدگان جرایم خشونت بار، ۱۹۸۳»^۱ و اعلامیه جهانی «اصول بنیادی عدالت برای بزه‌دیدگان و قربانیان سوء استفاده از قدرت، ۱۹۸۵»^۲ و به حق در راهنمای عملیاتی کردن این اعلامیه گفته شد که در سیستم عدالت کیفری مدرن بزه‌دیدگان جرم و سوء استفاده، اشخاص فراموش شده هستند.^۳

دادگاه‌های بین‌المللی یوگسلاوی سابق^۴ و رواندا^۵ نسبت به دادگاه‌های نورمبرگ و توکیو توکیو در زمینه حقوق شهود و بزه‌دیده پیشرفت چشمگیری دارند، دلایل این امر را علاوه بر آنچه که ذکر شد به اختصار می‌توان بر شمرد:^۶

۱. درک این حقیقت که احقاق حقوق بزه‌دیدگان مانع از اجرای عدالت توسط آنها یا انتقام جویی می‌شود؛ ۲. اعتقاد فیمینیست‌ها بر تأثیر بد مواجهه بزه‌دیدگان حملات جنسی با متهمان به ویژه در دادگاه‌ها. همچنین، گستردگی حملات جنسی در خلال نزاع بوسنی و هرزگوین و قتل عام رواندا؛ ۳. وضعیت متفاوت شاهدان در یوگسلاوی نسبت به نورمبرگ و توکیو، زیرا در شبه جزیره بالکان یک معاهده صلح به امضاء رسید و طرفین قدرت خود را حفظ کرده و توانایی این را داشتند که از شاهدان انتقام بگیرند یا آنها را تهدید کنند. در حالی که بعد از جنگ جهانی دوم، رژیم نازی در آلمان منحل شده بود و هیچ خطری شاهدان را تهدید نمی‌کرد؛ ۴. نیاز دادگاه‌های یوگسلاوی و رواندا به ادای گواهی شاهدان و بزه‌دیدگان برای اثبات اتهامات متهمین. در حالی که، در نورمبرگ و توکیو این نیاز احساس نمی‌شد و مدارک مفصلی در این زمینه تهیه شده بود؛ ۵. تجربه آلام و دردهای بزه‌دیدگان پس از جنگ جهانی دوم ثابت نمود که بسیاری از مشکلات روانی بزه‌دیدگان را می‌توان با برخورد شایسته در روند رسیدگی بهبود بخشید.

1. European Convention on the Compensation of Victims of Violent Crimes, 1983.
2. Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power 1985, available at: <http://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r034.htm>
3. Guide for Policy Makers on the Implementation of the United Nations Declaration of Basic Principles of Justice for Drug Control and Crime Prevention for Victims of Crime and Abuse of Power, United Nations, 1999, p. 1.
4. The International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY).
5. The International Criminal Tribunal for Rwanda (ICTR).
۶. گرگاو، سام، بزه‌دیدگان در دادگاه کیفری بین‌المللی، ترجمه حمید فرهمند، مجله تعالی حقوق، شماره ۳، ص. ۳۷.

۲-۲. حمایت از شهود و بزهدیده در دادگاه‌های ویژه

پس از تشکیل دادگاه‌های نورمبرگ و توکیو در دوران جنگ سرد، شاهد تأسیس هیچ‌گونه دادگاه بین‌المللی نبوده‌ایم، اما پس از فروپاشی دیوار برلین و شوروی سابق، تحت تأثیر حوادثی که در یوگسلاوی به وقوع پیوست، دادگاه بین‌المللی یوگسلاوی بنا به تصمیم شورای امنیت تشکیل گردید. در اساسنامه این دادگاه، پیشرفت‌های جدیدی نسبت به دادگاه‌های قبلی در قبال حقوق شهود و بزهدیدگان دیده می‌شود که این موارد به طور عمده به همان صورت در اساسنامه دادگاه کیفری بین‌المللی رواندا هم تکرار شد. بند اول ماده ۲۰ اساسنامه یوگسلاوی به حقوق مرتبط به حفاظت از قربانیان و شهود و احترام به آن اشاره کرده است،^۱ و ماده ۲۲ را به طور مستقل به حمایت از قربانیان و شهود اختصاص داده است: «دادگاه بین‌المللی بایستی قواعد آیین دادرسی و رسیدگی را برای حفاظت از قربانیان و شهود تدارک نماید، اقدامات حفاظتی از قبیل رسیدگی غیر علنی،^۲ حفاظت از هویت شاهد، بدون اینکه به این موارد محدود شود».^۳ عین همین عبارت در مواد ۱۹ و ۲۱ اساسنامه رواندا هم به چشم می‌خورد.^۴ حقوق مصرح در اساسنامه و قواعد دادرسی این دو دادگاه را اینگونه می‌توان برشمرد:

الف. تأسیس واحد قربانیان و شهود:^۵ این واحد در راستای بند ۱ ماده ۲۰ و ۲۲ اساسنامه اساسنامه یوگسلاوی و بند ۱ ماده ۱۹ و ۲۱ رواندا تأسیس می‌شود. همچنین، قاعده ۳۴ آیین دادرسی به تأسیس واحد قربانیان و شهود اشاره دارد که عهده دار این وظایف هستند: ۱. توصیه اقدامات حفاظتی برای قربانیان و شهود مطابق ماده ۲۲ اساسنامه؛ ۲. تدارک مشاوره و حمایت برای آنها، به خصوص در مورد تجاوز به عنف و تهاجم جنسی.^۶

1. Statue of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, article 20, sub 1, available at: http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf
2. In Camera Proceeding
3. Ibid, article 22.
4. Statue of the International Criminal Tribunal for Rwanda, articles 19-21, available available at: <http://www.unict.org/Portals/0/English/Legal/Statute/2010.pdf>
5. Victims and Witnesses Section
6. Rules of Procedure and Evidence (ICTY) , Rule 34, available at: http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Rules_procedure_evidence/IT032Rev47_en.pdf

ب. عدم افشای هویت بزه‌دیده و شاهد: بند ۱ و ۳ قاعده ۶۹ آیین دادرسی در هر دو دادگاه توصیه‌هایی را برای حفظ هویت افراد بیان می‌دارد: بند ۱: «در شرایط خاص هر طرف دعوا ممکن است از یک قاضی یا مدیر شعبه بخواهد تا دستور دهد هویت قربانی یا شاهدانی که در معرض خطر هستند فاش نگردد، تا زمانی که چنین اشخاصی تحت حفاظت محکمه آورده شوند».^۱ همچنین، بند ۳ تأکید می‌کند که هویت شاهد یا قربانی بایستی در مدت زمان تعقیب یا دفاع مخفی بماند. قاعده ۷۵^۲ نیز تحت عنوان اقدامات حفاظتی و حمایتی برای قربانیان و شهود این اختیار را به قاضی داده است تا رأسیا به درخواست یکی از طرفین یا قربانی یا شهود مربوطه یا واحد شهود و بزه‌دیدگان، اقدامات مناسبی را برای حریم و حفاظت از قربانیان و شهود ترتیب دهد، به شرط این که این اقدامات با حقوق متهم هماهنگ باشد. اقداماتی به منظور جلوگیری از افشاء هویت یا محل یک قربانی یا شاهد یا اشخاص مرتبط و وابسته به شاهد یا قربانی به عموم یا رسانه از طریق: الف. حذف اسامی و اطلاعات هویتی از اسناد عمومی دادگاه؛ ب؛ عدم افشای هر نوع سند هویتی قربانی یا شاهد به عموم؛ ج. شهادت دادن از طریق ابزارهای تغییر صوت یا تلویزیون مدار بسته؛ د. استفاده از یک اسم مستعار؛ ج. جبران خسارت بزه‌دیدگان.

قاعده ۱۰۶ آیین دادرسی در هر دو دادگاه یوگسلاوی و رواندا به جبران خسارت بزه‌دیدگان اختصاص یافته است.^۳ بر اساس این قاعده، دفتر دادگاه رأی دادگاه را مبنی بر تقصیر متهم یک جرم در ورود خسارت به قربانی به مراجع صلاحیت‌دار دولتی تسلیم خواهد نمود. همچنین، پیرو قانون‌گذاری ملی، قربانی یا اشخاصی که به واسطه قربانی ادعایی دارند ممکن است در یک دادگاه ملی یا مراجع صلاحیت‌دار دیگری برای به دست آوردن خسارت اقامه دعوا نمایند. حکم دادگاه کیفری نسبت به مسوولیت کیفری افراد محکوم به ایراد خسارت، قطعی و لازم‌الاجرا است.

۳-۲. ارزیابی ابزارهای حمایتی در دادگاه‌های کیفری بین‌المللی ویژه

همان‌گونه که ملاحظه شد، ابزارهای حمایتی دو دادگاه یاد شده نسبت به دادگاه‌های قبلی

1. Ibid, rule 69, sub 1; Rules of Procedure and Evidence (ICTR) , rule 69, sub 1, available at: <http://www.unictr.org/Portals/0/English/Legal/ROP/100209.pdf>

2. Ibid, rule 75.

3. Ibid, Rule 106.

پیشرفت چشمگیری داشته است. اقدامات حفاظتی و حمایتی مقید به هماهنگی با حقوق متهم شده است. در پرونده «تادیچ»،^۱ جلسه دادگاه با حکم عدم افشای هویت ۴ شاهد برای جلوگیری از انتقام برگزار شد. اکثریت اعضای دادگاه تصریح کردند که قبل از اینکه حکم عدم افشای هویت به وسیله دادگاه صادر شود، بایستی پنج عامل توسط دادستان اثبات گردد: ۱. امنیت شاهد یا خانواده‌های آنها در خطر باشد؛ ۲. گواهی شاهد در پرونده دارای اهمیت باشد؛ ۳. قضات دادگاه قانع شوند که هیچ مدرک قابل قبولی بر عدم وثوق شاهدان وجود ندارد؛ ۴. فقدان یک طرح حمایتی مؤثر از شاهدان؛ ۵. اقدام حمایتی ضرورت داشته باشد و اقدام حمایتی که با محدود کنندگی کمتر بتواند حمایت لازم را تأمین کند، ارجح است.^۲ از این رو، مشاهده می‌شود که در عرصه عمل نیز حمایت از شهود و بزه‌دیده امری مطلق نبوده و با حقوق متهم در نظر گرفته می‌شود و این امر نیز به عهده دادگاه می‌باشد.

چنانکه از بررسی اساسنامه و قواعد آیین دادرسی دو دادگاه بر می‌آید، نمی‌توان برای بزه‌دیدگان حق مشارکت مستقیم در دادگاه قایل شد و تنها از این حق در سطح یک شاهد برخوردار هستند.^۳ سخنرانی آقای کلود جردا در ۱۲ می ۲۰۰۱ نیز شهادی بر این مدعا است: «در رسیدگی، دادگاه ابتدا بایستی سعی در رسیدگی به جرایم رهبران سیاسی و نظامی سطح بالا داشته باشد. همچنین، دادگاه بین‌المللی نمی‌تواند خواسته ده‌ها هزار بزه‌دیده را بشنود. از میان بزه‌دیدگان، تنها کسانی که در کشف حقیقت مؤثر می‌باشند برای شهادت دعوت می‌شوند و حتی همین افراد دعوت شده نیز نمی‌توانند برای خسارت وارد شده به خود ادعای خسارت کنند».^۴

در خصوص جبران خسارت نیز همان‌گونه که در قاعده ۱۰۶ آیین دادرسی در هر دو دادگاه آمده است، دادگاه‌های ویژه هیچ‌گاه به طور مستقیم حکم به جبران خسارت نمی‌دهند، بلکه بزه‌دیده می‌تواند این مسئله را در دادگاه‌های داخلی خود پیگیری نماید. در این راستا، اگر

1. Tadic

۲. گرگاو، پیشین، ص. ۳۶، نیز بنگرید:

prosecutor v. dusko tadic a/k/a "dule", decision on the prosecutor's motion requesting protective measures for victims and witnesses, vi, 77, available at: <http://www.icty.org/x/cases/tadic/tdec/en/100895pm.htm>

3. Boas, Gideon, Schabas, William, International Criminal Law Developments in Case Law of the ICTY, Leiden/Boston, Martinus Nijhoff Publishers, 2003, p. 75.

4. <http://www.icty.org/sid/7985>

لازم باشد دادگاه‌های بین‌المللی رأی محکومیت را به دادگاه‌های داخلی تقدیم می‌کنند. «محدوده دست نخورده»^۱ اصطلاحی است که برای مقولات مشارکت قربانی و جبران خسارت در اینگونه دادگاه‌ها به کار رفته است، اموری که در دادگاه کیفری بین‌المللی دایمی توسعه یافته‌اند. به هر حال، برای این محذور بزه‌دیدگان، پیشنهاد شده که یک کمیسیون حقیقت و آشتی^۲ یا یک کمیسیون جبران خسارت اختصاصی تشکیل شود که می‌تواند فارغ از مشکلات رسیدگی کیفری به جبران خسارت رسیدگی کنند.^۳

۳. حمایت از شهود و بزه‌دیده در دیوان کیفری بین‌المللی دایمی^۴

۳-۱. گسترش مفهوم بزه‌دیده

قبل از تصویب تعریف نهایی بزه‌دیده به شکل کنونی، تلاش‌هایی صورت گرفت تا تعریف اعلامیه ۱۹۸۵ در تعریف دیوان وارد شود. طبق این تعریف، بزه‌دیده شامل قربانیان جرم و به همان اندازه اشخاص ذینفع، اعضای خانواده و حتی اشخاصی که در راه کمک به قربانیان متحمل خسارت شده‌اند، می‌شد. اکثریت هیأت‌های نمایندگی از این تعریف حمایت کردند اما مسایلی نظیر اعتراض اسپانیا که این تعریف را ایده آل می‌دانست و نیز اختلاف در مفهوم خانواده، باعث شد تا این تعریف رای نیاورد.^۵

دیوان کیفری بین‌المللی در قاعده ۸۵ آیین دادرسی، به تعریف بزه‌دیدگان می‌پردازد.^۶ طبق این تعریف، «بزه‌دیدگان اشخاص حقیقی^۷ هستند که در اثر ارتکاب یکی از جرایم داخل در صلاحیت دیوان، متحمل آسیب گشته‌اند» و نیز «بزه‌دیدگان می‌توانند شامل سازمان‌ها یا مؤسساتی شوند که نسبت به اموالشان که برای مذهب، آموزش، هنر یا علم یا اهداف خیریه وقف کرده‌اند یا بناهای تاریخی‌شان، بیمارستان‌ها و مکان‌های دیگر برای اهداف بشردوستانه، ضرر مستقیم وارد شده باشد».

1. virgin territory
2. Truth and Reconciliation Commission
3. Op.cit, p. 110.
4. International Criminal Court (ICC)
5. رضوی فرد، بهزاد، فقیه محمدی، حسن، «تکامل حقوق بزه‌دیدگان از منظر مقررات موضوعه دیوان کیفری بین‌المللی»، مجله حقوقی بین‌المللی، نشریه مرکز امور حقوقی بین‌المللی ریاست جمهوری، سال ۲۸، شماره ۴۵، ۱۳۹۰، صص. ۲۰۲-۲۰۰.
6. Rules of Procedure and Evidence (ICC) , Rule 85.
7. Natural Person

تعریف بزه‌دیده در قواعد دادرسی دادگاه‌های ویژه شامل شخصی می‌شد که علیه او یک جرم داخل در صلاحیت دادگاه ارتکاب یافته باشد.^۱ تعریف دیوان از دو جهت نسبت به تعریف اخیر کامل‌تر به نظر می‌رسد؛ تعریف دیوان علاوه بر اشخاص حقیقی، در بند دو، شامل اشخاص حقوقی با شرایط مصرح نیز می‌شود. همچنین، بزه‌دیدگان غیر مستقیم نیز به دو دلیل مشمول تعریف می‌باشند: اول این که، در بند دو، ضرر مستقیم را لازمه تحقق ضرر به اشخاص حقوقی دانسته و این شرط را در بند یک لازم ندانسته است. به طور ضمنی، بند یک را می‌توان هم شامل ضررهای مستقیم و هم ضررهای غیرمستقیم دانست. دومین دلیل نیز اشاره بند ۱ ماده ۷۵ اساسنامه در بحث جبران خسارت به افراد «مرتبط با بزه‌دیده» است که منظور همان بزه‌دیدگان غیر مستقیم و به عبارت دیگر، قبول ضرر غیرمستقیم می‌باشد.^۲

۲-۳. حفاظت از بزه‌دیدگان

۱-۳-۲. اتخاذ تدابیر مقتضی^۳

بخشی از ماده ۶۸ اساسنامه رم در خصوص حفاظت از بزه‌دیدگان و شهود می‌باشد. در بند ۱ می‌خوانیم «دادگاه اقدامات مقتضی را برای حفاظت از ایمنی، سلامت جسمی و روانی، شرافت و خلوت شهود و بزه‌دیدگان اتخاذ خواهد نمود. به منظور انجام آن، دادگاه به فاکتورهای مربوط به شامل سن، جنس، سلامتی و به ویژه ماهیت جرم بدون آنکه محدود به آن شود، در جایی که جرم مستلزم خشونت جنسی یا جنسیتی یا خشونت علیه کودکان است، توجه می‌نماید. دادستان چنین اقداماتی را به خصوص در طول تحقیقات و تعقیب چنین جرایمی اتخاذ خواهد نمود. این اقدامات نایستی با حقوق متهم و رسیدگی منصفانه و عادلانه مضر یا ناهماهنگ باشد».^۴ تدابیر مقتضی به کار رفته در این بند منحصر به مورد خاصی نشده و دادگاه

1. Rules of Procedure and Evidence) ICTY, ICTR), Rule 2, Definition.

^۲. در بند ۱ ماده ۷۵ می‌خوانیم: «دیوان اصول کلی در رابطه با جبران خسارت قربانیان شامل استرداد اموال، جبران خسارت و اعاده وضع سابق را مقرر خواهد نمود. بر این اساس، دادگاه در تصمیم‌ش ممکن است طبق درخواست بزه‌دیده یا نظر خودش در شرایط استثنایی وسعت و اندازه هراسیب، زیان و صدمه به قربانیان یا افراد در ارتباط با آنها را مشخص نماید و اصول کلی را که بر اساس آن عمل می‌کند را بیان خواهد نمود».

3. Appropriate Measures

4. Rome Statute of the International Criminal Court, article 68, sub 1, available at: <http://www.icc>

<http://www.cpi.int/Menus/ICC/Legal+Texts+and+Tools/Official+Journal/Rome+Statute.htm> –

دادگاه این اختیار را دارد تا برای حفاظت از شهود و بزه‌دیده به تشخیص خود تدابیر مناسب را بکار برد.

۳-۲-۲. رسیدگی غیر علنی

به عنوان استثنایی بر اصل رسیدگی علنی که در ماده ۶۷ مقرر شده، شعب دیوان می‌توانند برای حفاظت از بزه‌دیدگان و شهود یا یک متهم، هر بخشی از رسیدگی را به صورت غیر علنی برگزار نمایند یا اجازه تأمین دلایل را از طریق وسائل الکترونیکی یا دیگر وسایل خاص صادر نمایند. به ویژه، چنین اقداماتی در مواردی که شخص قربانی خشونت جنسی یا هنگامی که یک کودک بزه‌دیده یا شاهد است به کار خواهد رفت. مگر اینکه دیوان با توجه به همه شرایط، بخصوص دیدگاه‌های قربانی یا شاهد، به طرز دیگری دستور صادر نماید.^۱ در این بند، اختیار دیگری به شعب دیوان داده شده تا به منظور حفاظت، علاوه بر شهود و بزه‌دیده، حتی برای متهم نیز هر بخشی از رسیدگی را به صورت غیر علنی برگزار نمایند.

۳-۲-۳. واحد شهود و بزه‌دیدگان

بند ۶ ماده ۴۳ اساسنامه رم به تأسیس واحد شهود و بزه‌دیدگان تأکید دارد که دفتر آن را تأسیس خواهد نمود، این واحد با مشاوره دفتر دادستان، اقدامات حمایتی و ترتیبات امنیتی، مشاوره و دیگر کمک‌های مقتضی را برای شهود و بزه‌دیدگان و دیگر کسانی که به واسطه اشخاص قبل در خطر هستند تدارک خواهد دید، این واحد دارای کارشناسانی برای آسیب‌های روحی شامل آسیب‌های مرتبط با خشونت‌های جنسی خواهد بود.^۲ این اقدامات در بند ۴ ماده ۶۸ اساسنامه نیز مورد تأکید قرار گرفته است. چنانکه ملاحظه می‌شود این واحد می‌تواند اقدامات مقتضی اعم از حفظ هویت افراد، مشاوره و... را انجام دهد. همچنین، اقدامات این واحد به دیگر افراد در معرض خطر به واسطه شهادت بزه‌دیده و شاهد نیز تسری یافته است.

۳-۲-۴. تدابیر حفاظتی^۳

در راستای ماده ۶۸ اساسنامه، قاعده ۸۷ آیین دادرسی تحت عنوان «اقدامات حفاظتی»، مواردی را برای حمایت از شاهد و بزه‌دیده بر می‌شمارد. طبق بند ۱، شعبه می‌تواند بر اساس نظر

1. Ibid, sub 2.
2. Ibid, article 3, sub 6.
3. Protective measures

دادستان یا وکیل متهم یا بر حسب درخواست شاهد یا قربانی یا نماینده حقوقی آنان، یا طبق نظر خویش، پس از مشاوره با واحد شهود و بزه‌دیدگان در صورت مقتضی اقداماتی را برای حفاظت از قربانی، شاهد یا شخص دیگری که به واسطه شهادت شاهد متعاقب پاراگراف‌های ۱ و ۲ ماده ۶۸ در معرض خطر می‌باشد، انجام دهد. شعبه قبل از دستور اقدام حفاظتی خواهد کوشید که در هر زمان ممکن رضایت شخصی را که اقدام حفاظتی برای او مقرر شده به دست آورد.^۱ طبق بند ۲، هر پیشنهاد یا درخواستی در رابطه با بند ۱ تحت قاعده ۱۳۴ خواهد بود، به شرط آنکه: الف. چنین پیشنهاد یا درخواستی یکطرفه پیشنهاد نشده باشد؛ ب. درخواست شاهد یا قربانی یا نماینده حقوقی آنان به هر دوی دادستان و وکیل متهم ارائه خواهد شد، و هر کدام از آنها فرصت پاسخ‌گویی خواهند داشت؛ ج. پیشنهاد یا درخواستی که بر یک شاهد یا قربانی خاص تأثیر گذار است به شاهد یا قربانی یا نماینده حقوقی آنان ارائه خواهد شد. به علاوه، طرف‌های دیگر و هر یک از آنها فرصت پاسخ‌گویی خواهند داشت؛ د. هنگامی که شعبه بر اساس نظر خود عمل می‌کند، اخطار و فرصت پاسخ به دادستان و وکیل متهم و هر یک از شاهد یا قربانی یا نماینده آنان که به وسیله چنین اقدام حفاظتی متأثر شده‌اند، داده خواهد شد.^۲ همچنین، بر اساس بند ۳، یک شعبه می‌تواند بر طبق پیشنهاد یا درخواستی ذیل بند ۱، دادرسی را به صورت غیر علنی، به منظور بررسی دستور به اقداماتی برای جلوگیری از افشاء هویت قربانی، شاهد یا دیگر اشخاصی که به واسطه شهادت شاهد در معرض خطر هستند، نسبت به مردم یا آژانس‌های خبری یا اطلاعاتی، از طریق دستور به موارد زیر برگزار کند: الف. نام قربانی، شاهد یا دیگر اشخاصی که در معرض خطر شهادت شاهد هستند یا هر اطلاعاتی که می‌تواند منجر به احراز هویت وی شود، از سوابق عمومی شعبه پاک می‌شود؛ ب. دادستان، وکیل متهم یا هر شخص دیگر که در رسیدگی شرکت دارد، از افشاء چنین اطلاعاتی به شخص ثالث منع شده است؛ ج. شهادت به وسیله وسایل الکترونیکی یا دیگر وسایل خاص ادا می‌شود، از قبیل استفاده از وسایل فنی که قادر به تغییر چهره یا صدا است، استفاده از فن‌آوری سمعی و بصری به ویژه ویدئو کنفرانس و تلویزیون مداربسته و استفاده فقط از صدا؛ د. برای قربانی، شاهد یا دیگر اشخاصی که به واسطه شهادت شاهد در معرض خطر هستند، اسم

1. Rules of Procedure and Evidence (ICC) , Rule 87, sub 1.

2. Ibid, sub 2.

مستعار به کار رود، یا ه. شعبه بخشی از رسیدگی خود را به صورت غیر علنی برگزار کند.^۱

۵-۳-۳. تدابیر ویژه^۲

قاعده ۸۸ آیین دادرسی نیز به «تدابیر ویژه» اختصاص یافته است. طبق بند ۱، بر اساس پیشنهاد دادستان یا وکیل متهم، یا بر اساس درخواست شاهد یا قربانی یا نماینده حقوقی آنان یا ابتکار خود شعبه و بعد از مشاوره با واحد شهود و قربانیان، شعبه می‌تواند، به نحو مقتضی، با در نظر گرفتن نظرات قربانی یا شاهد دستور به اقدامات ویژه‌ای از قبیل موارد ذیل دهد، بدون اینکه محدود به این موارد شود: اقداماتی برای تسهیل شهادت یک قربانی یا شاهد آسیب دیده هنگامی که یک کودک یا شخص سالخورده یا یک قربانی خشونت جنسی است. طبق پاراگراف ۱ و ۲ ماده ۶۸ اساسنامه، شعبه قبل از اتخاذ این تدابیر و در هر زمان ممکن رضایت اشخاصی که تدابیر ویژه برای آنها در نظر گرفته می‌شود را به دست خواهد آورد.^۳

طبق بند ۲، شعبه می‌تواند بر اساس پیشنهاد یا درخواست از پیش ارائه شده در صورت لزوم، دادرسی را به صورت غیر علنی یا یکجانبه برگزار نماید به منظور بررسی اینکه آیا به چنین اقدام ویژه‌ای دستور بدهد، از قبیل (بدون اینکه به این موارد محدود شود): دستور به ارائه یک مشاوره حقوقی، نمایندگی قانونی، روانشناس یا یک عضو خانواده در طول شهادت قربانی یا شاهد اجازه حضور یابد.^۴ همچنین، بند ۵ اشاره دارد که چون نقض خلوت شاهد یا قربانی ممکن است برای امنیت وی خطری ایجاد نماید، شعبه در کنترل شیوه تحقیق از شاهد یا قربانی، مراقب خواهد بود تا آنجا که از هرگونه اخافه یا تهدید، به ویژه با توجه به قربانیان جرایم خشونت جنسی، دوری شود.^۵ همانطور که ملاحظه می‌شود، قاعده ۸۸ در مقایسه با قاعده ۸۷ انعطاف پذیری بیشتری دارد و درخواست تدابیر ویژه هر یک از طرفین بدون اطلاع طرف دیگر بررسی می‌شود.^۶

1. Ibid, sub 3.
2. Special Measures
3. Ibid, Rule 88, sub 1.
4. Ibid, sub 2.
5. Ibid, sub 5.

۶. رضوی فرد، پیشین، ص. ۲۰۶.

۳-۳. مشارکت بزهدیدگان ونمایندگان آنها در دادرسی

۳-۳-۱. مشارکت بزهدیده

صدر ماده ۶۸ اساسنامه رم، علاوه بر حمایت از شهود و بزهدیدگان، شرکت ایشان در فرآیند دادرسی را نیز مورد توجه قرار می‌دهد به گونه‌ای که بند ۳ به این موضوع اختصاص یافته است: «جایی که منافع شخصی بزهدیدگان متأثر شده است، دادگاه اجازه خواهد داد دیدگاه‌ها و نگرانی‌های آنان که مناسب تشخیص داده شده، در مراحل دادرسی به وسیله دادگاه ابراز و در نظر گرفته شود، به شیوه‌ای که مضر و منافی با حقوق متهم و دادرسی عادلانه و بی‌طرفانه نباشد. این گونه دیدگاه‌ها و نگرانی‌ها ممکن است هنگامی که آن را مناسب تشخیص دهد، بر طبق قواعد دادرسی، به وسیله نمایندگان حقوقی بزهدیدگان ابراز شود»^۱.

بنابراین، برای نخستین بار این امتیاز برای بزهدیدگان فراهم گردید که در صورت یکه دادگاه مناسب تشخیص دهد بزهدیدگان به طور مستقیم یا از طریق نماینده در دادرسی حضور یابند.

نکته قابل ذکر این است که بزهدیدگان به عنوان یکی از «صحاب دعوی»^۲ در دادرسی حضور ندارند بلکه به عنوان «مشارکت کننده»^۳ حضور دارند. طرفین دعوی تنها شامل دادستان و وکیل متهم است و منظور از مشارکت کننده، بزهدیده مشارکت کننده است. از طرف دیگر، بین «بزهدیده به عنوان شاهد»^۴ و «بزهدیده به عنوان مشارکت کننده»^۵ نیز تمایز وجود دارد. این این تفاوت در کتابچه راهنما برای مشارکت قربانیان در دادرسی‌های دیوان تحت عنوان «بزهدیدگان در برابر دادگاه کیفری بین‌المللی»^۶ احصاء شده است:

1. Rome Statute of the International Criminal Court, article 68, sub 3.
2. parties
3. participant
4. Victim as a witness
5. Victim as a participant
6. Victims before the International Criminal Court; a Guide for the Participation of Victims in the Proceedings of the Court, p 10, available at: <http://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/C029F900-C529-46DB-9080-60D92B25F9D2/282477/160910VPRSBookletEnglish3.pdf>

بزه‌دیده به عنوان شاهد	بزه‌دیده به عنوان مشارکت کننده
به وسیله وکیل متهم، دادستان، دیگر قربانیان مشارکت کننده یا شعبه فراخوانده می‌شود	مشارکت اختیاری است
منافع دادگاه و طرفی که آنها را فراخوانده است در نظر می‌گیرد	منافع و نگرانی‌های خودشان را به دادگاه منتقل می‌کنند
مدارک خود را برای شهادت ارائه می‌دهد و به سوالات مربوطه پاسخ می‌دهد	به نظر خود بزه‌دیدگان است تا تصمیم بگیرند که چه می‌خواهند بگویند
در یک زمان خاص به شهادت فرا خوانده می‌شوند	زمانی که به وسیله قضات مناسب تشخیص داده شود، مشارکت در همه مراحل رسیدگی ممکن است
معمولاً نماینده حقوقی ندارند	این حق را دارند تا به وسیله نماینده حقوقی در مقابل دادگاه حاضر شوند
همیشه شخصاً شهادت می‌دهند	معمولاً از طریق نماینده حقوقی مشارکت می‌کنند و ضرورتی بر حضور شخصی ندارند

در راستای بند ۳ ماده ۶۸ اساسنامه، بخش ۳ آیین دادرسی دیوان به مشارکت بزه‌دیدگان در دادرسی‌ها اختصاص یافته است.^۱ قاعده ۸۹ راجع به درخواست برای مشارکت بزه‌دیدگان در دادرسی است. طبق بند ۱، «بزه‌دیدگان به منظور ابراز دیدگاه‌ها و نگرانی‌شان بایستی درخواست کتبی به دبیرخانه بدهند که دفتر نیز درخواست را به شعبه مربوطه ارسال خواهد کرد. در رابطه با مقررات اساسنامه، به ویژه پاراگراف ۱ ماده ۶۸، یک کپی از درخواست را برای دادستان و وکیل متهم تدارک خواهد دید، که آنها این حق را دارند تا در مدت محدود تعیین شده به وسیله شعبه به آن پاسخ دهند. در ارتباط با مقررات بند ۲، بعد از آن، شعبه فرآیند دادرسی و شیوه‌ای که برای مشارکت مناسب در نظر گرفته می‌شود را تعیین خواهد نمود، که می‌تواند شامل اظهارات اولیه و نهایی باشد».^۲

بند ۲ به امکان رد درخواست اشاره دارد، شعبه رأساً یا به درخواست دادستان یا وکیل متهم ممکن است درخواست را رد کند اگر تشخیص دهد که شخص بزه‌دیده نیست یا اینکه معیارهای مندرج در پاراگراف ۳ ماده ۶۸ اساسنامه را ندارد. بزه‌دیده که درخواستش رد شده

1. Rules of Procedure and Evidence (ICC) , Subsection 3. Participation of victims in the proceedings
2. Ibid, Rule 89, sub 1.

است می‌تواند بعداً در فرآیند دادرسی درخواست جدید دهد.^۱ طبق بند ۳، رضایت می‌تواند به رضایت یا نمایندگی توسط اشخاص دیگر داده شود. رضایت بزه‌دیده در مواردی که بزه‌دیده کودک است و نمایندگی هنگامی که بزه‌دیده ناتوان است.^۲

گاهی ممکن است با بزه‌دیدگان زیادی مواجه باشیم، در این صورت، طبق بند ۴ در جایی که تقاضای زیادی وجود دارد شعبه می‌تواند تقاضاها را به شیوه‌ای که اثربخشی دادرسی را تضمین نماید، بررسی نماید و می‌تواند یک حکم صادر نماید.^۳

۲-۳-۳. مشارکت نمایندگان حقوقی

قاعده ۹۰ در خصوص نمایندگان حقوقی بزه‌دیدگان است. بدیهی است هنگامی که خود قربانیان حق حضور در جلسات دادرسی را دارند، بتوانند نماینده‌ای را نیز از جانب خود برای این امر معرفی نمایند. به همین منظور، بند ۱ قاعده ۹۰ بیان می‌دارد که «یک بزه‌دیده در انتخاب یک نماینده حقوقی آزاد خواهد بود».^۴

قبلاً گفته شد که در صورت وجود درخواست‌های متعدد بزه‌دیدگان، با تضمین اثربخشی دادرسی، امکان بررسی درخواست‌ها وجود دارد. یکی از راه‌کارهای سهولت در رسیدگی، تعیین نماینده حقوقی مشترک بین بزه‌دیدگان است که در بند ۲ قاعده ۹۰ تصریح گردیده است: «در جایی که بزه‌دیدگان متعددی وجود دارند، شعبه می‌تواند از لحاظ تضمین اثربخشی دادرسی از بزه‌دیدگان یا گروه‌های خاصی از آنان، در صورت ضرورت با کمک دبیرخانه درخواست کند تا نماینده یا نمایندگان حقوقی مشترک انتخاب نمایند. در تسهیل معرفی نمایندگی بزه‌دیده، دبیرخانه می‌تواند با ارجاع بزه‌دیدگان فهرستی از مشاورین که به وسیله دبیرخانه نگهداری می‌شود با پیشنهاد نماینده حقوقی مشترک یا بیشتر، مساعدت نماید».^۵

طبق بند ۴، «شعبه و دبیرخانه همه گام‌های منطقی را به کار خواهند بست تا تضمین نمایند که در انتخاب نمایندگان حقوقی مشترک، منافع ویژه بزه‌دیدگان، به خصوص آنچه که در پاراگراف ماده ۶۸ اساسنامه ذکر شده ملحوظ گردد و اینکه از هر گونه تعارض منافع

1. Ibid, sub 2.

2. Ibid, sub 3.

3. Ibid, sub 4.

4. Ibid, Rule 90, sub 1.

5. Ibid. sub 2.

اجتناب شود»^۱ در واقع، انتخاب نماینده حقوقی مشترک علاوه بر منافع ویژه، بایستی موارد بند ۱ ماده ۶۸ نظیر اقدامات مناسب امنیتی، بهداشتی، جسمی و روانی و شرافت و خلوت بزه‌دیدگان در نظر گرفته شود.

بند ۶ نیز برای نماینده حقوقی شرایط بند ۲ قاعده ۲۲ را مقرر ساخته است یعنی نماینده حقوقی بزه‌دیدگان همانند مشاور حقوقی متهم بایستی یکسری شرایطی را از جمله تجربه مربوطه لازم، خواه به عنوان قاضی، دادستان، وکیل یا خواه دیگر موارد مشابه در دادرسی‌های کیفری دارا باشد. همچنین، دارای دانش عالی بوده و حداقل به یکی از زبان‌های خارجی دیوان مسلط باشد.^۲

پس از بیان حق داشتن نماینده، قاعده ۹۱ آیین دادرسی به جزئیات شرکت نمایندگان حقوقی در دادرسی می‌پردازد.^۳ بند ۲ به حق حضور نماینده و در ادامه استثنای آن می‌پردازد: «نماینده حقوقی بزه‌دیده مستحق حضور و شرکت در دادرسی‌ها منطبق با شرایط حکم شعبه و هر گونه اصلاح مربوط به آن طبق قاعده ۸۹ و ۹۰ می‌باشد. این حق شامل شرکت در دادرسی است، مگر اینکه در شرایط پرونده، شعبه مربوطه بر این نظر باشد که مداخله نماینده بایستی به نظرات کتبی یا تسلیم آن محدود شود. دادستان و وکیل متهم اجازه دارند تا به هرگونه نظر شفاهی یا کتبی به وسیله نماینده قربانیان پاسخ گویند»^۴.

بند ۳ نیز بحثی را درباره امکان سؤال نماینده از شاهد مطرح می‌کند: «هنگامی که یک نماینده حقوقی طبق این قاعده در دادرسی شرکت می‌کند و درخواست سؤال از یک شاهد، شامل سوالات ذیل قاعده ۶۷ و ۶۸، یک کارشناس یا متهم دارد، نماینده حقوقی بایستی درخواست خود را به شعبه ارائه نماید. شعبه ممکن است نماینده حقوقی را ملزم کند تا یادداشت کتبی سوالات را تهیه نماید که در این صورت سوالات به دادستان و در صورت مقتضی به وکیل متهم ارسال خواهد شد که اجازه دارند در زمان محدود تعیین شده به وسیله شعبه نظرات خود را بیان کنند»^۵ در این بند، به قواعد ۶۷ و ۶۸ اشاره شده که سوالات از شاهد بایستی طبق آنها باشد. در قاعده ۶۷ به امکان شهادت شاهد از طریق وسایل سمعی و

1. Ibid, sub 4.

2. Ibid, Rule 22, sub 2.

3. Participation of legal representatives in the proceedings

4. Ibid, Rule 91, sub 2.

5. Ibid, sub 3.

بصری اشاره شده است.^۱ قاعده ۶۸ نیز به امکان استماع شهادت شهود به وسیله ضبط قبلی صدا یا تصویر وی اشاره می‌کند یا نسخه یا دیگر اسناد چنین شهادتی، به شرط اینکه فرصت بررسی به دادستان و وکیل متهم داده شود.^۲ حال در خصوص سؤال نماینده از شاهد طبق این دو قاعده، گفتنی است که سوالات می‌تواند به وسیله وسایل صوتی و تصویری پرسیده شود و شاهد پاسخ گوید و در مورد ضبط صدا یا تصویر چون امکان سؤال از شاهد وجود ندارد، بایستی سؤال را مندرج در بررسی دانست که وکیل و دادستان هم حق آن را دارند. مطابق قسمت ب بند ۳، شعبه در صورت قبول درخواست، اختیار تغییر در سوالات و ترتیب آنها را دارد. همچنین، می‌تواند به نمایندگی از نماینده حقوقی بزه‌دیده سؤال مطرح کند.

۳-۳-۳. جبران خسارت بزه‌دیدگان

بر خلاف دادگاه‌های بین‌المللی ویژه که برای جبران خسارت تمهیدی را نیاندیشیده بودند و تنها به استرداد اموال اشاره داشتند و بزه‌دیده برای جبران خسارت خویش می‌بایست به محاکم ملی و داخلی مراجعه می‌کرد، دیوان کیفری بین‌المللی قواعد کامل‌تری را برای جبران خسارت بزه‌دیدگان پیش بینی کرده است. اگرچه در گذشته دادگاه‌های داوری به درخواست‌های خسارت رسیدگی می‌کردند، برای اولین بار است که یک ارگان قضایی بین‌المللی که وظیفه‌اش تحقق عدالت کیفری است با این کارکرد دوگانه مواجه می‌شود. موضوع مهم‌تر این است که هیچ رهنمود روشنی مبنی بر اینکه جبران خسارت از دارایی مایملک یا وسایل مجرمانه که در مواد ۷۵ و ۹۳ اساسنامه آمده، یا هر دارایی متعلق به متهم که قابلیت جبران خسارت را دارد، انجام شود، وجود ندارد. اساسنامه صرفاً ابزارهایی را معرفی می‌کند که دادگاه برای حقوق اشخاص ثالث با حسن نیت می‌تواند دستور دهد.^۳ بخشی از این قواعد ناظر به تأمین اموال محکوم است که به طور غیر مستقیم به جبران خسارت ارتباط پیدا می‌کند، چرا که منظور از تأمین اموال، جلوگیری از ضایع شدن حق مادی بزه‌دیده است و تأمین برای خسارت وی محسوب می‌شود. بخش دیگر هم مستقیماً مربوط به جبران خسارت یعنی صدور حکم به جبران خسارت است.

1. Ibid, Rule 67.

2. Ibid, Rule 68.

3. Bantekas, Ilias, Nash, Susan, International Criminal Law, London, Cavendish Publishing Limited, 2003, pp. 395-396.

الف) تأمین اموال متهم

ضبط اموال در قسمت «ه» بند ۳ ماده ۵۷ اساسنامه اشاره شده است: «جایی که قرار بازداشت یا احضاریه طبق ماده ۵۸ صادر شده است و با توجه به اعتبار شواهد و حقوق تصریح شده طرف‌های دعوا در این اساسنامه و قواعد دادرسی، همکاری دولت‌ها متعاقب پاراگراف «ک» ماده ۹۳، به منظور اتخاذ اقدامات حمایتی به قصد ضبط اموال،^۱ به ویژه برای نفع نهایی بزه‌دیدگان درخواست می‌شود».^۲ تذکر ماده به ماده ۹۳ ناظر به اشکال همکاری دولت‌ها با دیوان می‌باشد که طبق مقررات این بخش از اساسنامه و تحت تشریفات حقوق داخلی خواهد بود. در بند «ک» به اقدامات دولت‌ها از جمله موارد ذیل اشاره شده است: شناسایی، ردیابی و ضبط عواید، مایملک و دارایی و وسایل جرم، به منظور خسارت احتمالی بدون ضرر به حقوق اشخاص ثالث با حسن نیت.^۳

در راستای بند «ه» پاراگراف ۳ ماده ۵۷، قاعده ۹۹ آیین دادرسی دیوان مقرراتی راجع به آن وضع کرده است. طبق بند ۱، شعبه مقدماتی می‌تواند رأسا یا به درخواست دادستان یا درخواست بزه‌دیدگان یا نمایندگان حقوقی کسانی که برای خسارت درخواست داده‌اند یا برای انجام آن تعهد کتبی داده‌اند، اقدامات درخواست شده را بررسی نماید.^۴ بند ۲ نیز اصل را بر عدم اخطار در خصوص ضبط اموال دانسته است، مگر اینکه دیوان تشخیص دهد که در شرایط خاص پرونده، اخطار دادن نمی‌تواند اثر بخشی اقدامات درخواست شده را به مخاطره افکند. با این حال، پس از صدور قرار ضبط، به محض اینکه با اثربخشی اقدامات درخواست شده هماهنگ باشد، شعبه از دبیرخانه خواهد خواست تا به کسانی که علیه آنها درخواست داده شده، اخطار نماید.^۵

ب) صدور حکم به جبران خسارت

■ در مواد اساسنامه

جبران خسارت در ماده ۷۵ اساسنامه دیوان مورد اشاره قرار گرفته است. بند ۱ مقرر کرده است

1. Forfeiture
2. Rome Statute of the International Criminal Court, article 57, sub 3.
3. Ibid, article 93.
4. Rules of Procedure and Evidence (ICC) , Rule 99, sub1.
5. Ibid, sub 2.

که: «دیوان اصول کلی در رابطه با جبران خسارت قربانیان را شامل استرداد اموال، جبران خسارت و اعاده وضع سابق مقرر خواهد نمود. بر این اساس، دادگاه ممکن است در تصمیمش طبق درخواست بزه‌دیده یا نظر خودش در شرایط استثنایی وسعت و اندازه هر آسیب، زیان و صدمه به قربانیان یا افراد در ارتباط با آنها را مشخص نماید و اصول کلی را که بر اساس آن عمل می‌کند بیان خواهد نمود»^۱.

تا کنون، دیوان هیچ‌گونه قواعد کلی در این زمینه تصویب نکرده است. در سال‌های اولیه شروع به کار دیوان، کمیته‌ای متشکل از قضات، روی تهیه پیش‌نویس قواعد کلی کار کردند اما این پروژه رها شد، به نظر قضات بهتر بود تا این مسئله به شعب بدوی واگذار شود تا قواعد لازم را در مواقع لزوم و هنگام اخذ تصمیم در فرآیند جبران خسارت توشیح کنند.^۲ همان‌گونه که پیشتر نیز گفته شد، دیوان با ذکر افراد مرتبط با بزه‌دیدگان آسیب‌های غیرمستقیم را نیز پذیرفته است، منتهی اصول کلی آن را که تا کجا و با چه ضوابطی است، بیان نشده است. دادگاه در بند ۲ مجاز شده است تا دستور به جبران خسارت از طریق صندوق امانی^۳ دهد. صندوق امانی به وسیله دول عضو تأسیس می‌شود که برای استفاده از سوی قربانیان جرایم داخل در صلاحیت دیوان و خانواده چنین قربانیانی می‌باشد. صندوق، وجوه خود، پول و دیگر دارایی‌ها را که از طریق جریمه‌ها یا مصادره اموال صادر شده، به وسیله حکم دیوان به دست می‌آورد.^۴ دیوان در صورت اقتضا، حکم به جبران خسارت از طریق صندوق امانی خواهد داد،^۵ مقتضی حکم هنگامی فراهم می‌شود که بزه‌دیده واقعی داریم اما امکان دریافت خسارت به عللی مانند عدم کفایت دارایی متهم، وجود ندارد. طبق بند ۳، قبل از صدور حکم، دادگاه می‌تواند از محکوم، قربانیان، دیگر دولت‌ها یا اشخاص ذینفع یا نمایندگان آنها دعوت نماید و اظهارات آنان را مد نظر قرار خواهد داد، بنابراین، به محض دعوت، دادگاه مکلف به در نظر گرفتن اظهارات آنها است.^۶

1. Rome Statute of the International Criminal Court, article 75, sub 1.

2. Schabas, William A., the International Criminal Court, a Commentary on the Rome Statute,

به نقل از: رضوی فرد، پیشین، ص ۲۱۸.

3. Trust Fund

4. Rome Statute of the International Criminal Court, article 79, sub 1.

5. Ibid, sub 2.

6. Ibid, article 75, sub 3.

بند ۶ نیز با تأکید بر حفظ حقوق بزه‌دیده، توصیه می‌کند که این ماده به گونه‌ای تفسیر نشود تا موجب اضرار به حقوق بزه‌دیدگان در حقوق داخلی یا بین‌المللی گردد.^۱

■ در قواعد آیین دادرسی

قواعد آیین دادرسی جبران خسارت را به دو گونه پیش بینی کرده است. یکی بر اساس درخواست خود قربانی، و دیگری بر اساس تصمیم دادگاه.

❖ رسیدگی بر اساس درخواست بزه‌دیده^۲

قاعده ۹۴ آیین دادرسی دیوان به رویه رسیدگی به خسارت بر مبنای درخواست خود قربانی می‌پردازد. درخواست وی بایستی کتبی بوده و به وسیله دبیرخانه ثبت گردد و حاوی مشخصات زیر باشد:

الف. هویت و آدرس خواهان؛ ب. توصیف صدمه، زیان یا ضرر؛ ج. محل و تاریخ حادثه و در صورت امکان، هویت شخص یا اشخاصی که قربانی اعتقاد به مسئول بودن آنها در صدمه، آسیب یا زیان دارد؛ د. جایی که استرداد اموال، دارایی یا دیگر اشیای عینی درخواست می‌شود، توصیف نمودن آنها؛ ه. دعاوی غرامت؛ و. دعاوی اعاده وضعیت و دیگر اشکال اصلاح و جبران؛ ز. در صورت امکان، هر سند اثباتی مربوط شامل نام و آدرس شهود.^۳

بند ۲ نیز به فرستادن اخطاریه درخواست توسط دیوان و انجام آن به وسیله دبیرخانه اشاره می‌کند که بایستی به افرادی که نام آنها در درخواست مشخص شده یا متهمین ارسال شود.^۴

❖ رسیدگی بر اساس تصمیم دادگاه

قاعده ۹۵ آیین دادرسی به رویه رسیدگی هنگامیکه مبنای رسیدگی نظر خود دادگاه است می‌پردازد. طبق بند ۱، در مواردی که دیوان قصد دارد رأساً مطابق پاراگراف ۱ ماده ۷۵ اساسنامه عمل کند، از دبیرخانه خواهد خواست تا اخطاریه‌ای مبنی بر قصد دیوان به شخص یا اشخاصی که دیوان علیه آنها در حال تصمیم‌گیری است، ارسال نماید و نیز در صورت امکان،

1. *Ibid*, sub 6.

2. Procedure upon victim's request

3. *Rules of Procedure and Evidence (ICC)*, Rule 94, sub 1.

4. *Ibid*, sub 2.

به قربانیان، اشخاص و دول ذینفع. کسانی که به آنها اخطار شده، هرگونه اظهار نظر خود را مطابق پاراگراف ۳ ماده ۷۵ در دبیرخانه ثبت خواهند کرد.^۱ بنابراین، مشاهده می‌شود که دیوان نیز رأساً قادر به صدور حکم جبران خسارت می‌باشد. در حین مذاکرات تصویب، بعضی گروه‌های نمایندگی اعتقاد داشتند که برخی از بزه‌دیدگان به خاطر اینکه از آنها به عنوان کسانی که از خون‌بها نفع می‌برند، یاد نشود، مایل به جبران خسارت خود نمی‌باشند. برخی دیگر معتقد بودند که هنگامی که بزه‌دیدگان تصمیم بر عدم استیفای حق خود بگیرند دیوان نایستی در آنچه که مربوط به دعاوی خصوصی است وارد شود. گروه سوم هم معتقد بودند که ابتکار دیوان نایستی در جهت صدمه به بزه‌دیده‌ای که جبران خسارت خود را دیر تقدیم کرده حرکت کند.^۲

برای رفع نگرانی‌های بالا، بند ۲ قاعده ۹۵ مقرر کرد که: اگر در نتیجه اخطاریه ذیل بند ۱: الف. یک بزه‌دیده درخواست خسارت نماید، درخواستش بررسی خواهد شد، مثل این که تحت قاعده ۹۴ درخواست داده است؛ ب. یک بزه‌دیده درخواست کند که دیوان حکم به جبران خسارت ندهد، دیوان حکم انفرادی (برای جبران خسارت) در رابطه با قربانی نخواهد داد.^۳

بنابراین، به واسطه بند «ب»، نگرانی کسانی که اراده خود بزه‌دیده را هم در جبران خسارت در نظر می‌گرفتند و نیز ابتکار عمل دیوان در دعاوی خصوصی را برطرف نمود، زیرا با درخواست قربانی به عدم حکم به خسارت، دیوان رسیدگی نمی‌کند. هر چند باز هم اصل را بر رسیدگی قرار داده است، مگر اینکه بزه‌دیده عدم رسیدگی را بخواهد. بر اساس بند «الف» نیز نگرانی تأخیر درخواست بزه‌دیده که موجب ضرر وی شود نیز مرتفع گردید، زیرا در هر صورت، پس از درخواست بزه‌دیده، مطابق موردی رفتار می‌شود که ذیل قاعده ۹۴ قرار بگیرد. قاعده ۹۷ به ارزیابی خسارت^۴ اختصاص یافته است. طبق بند ۱، با در نظر گرفتن دامنه و وسعت هر آسیب، زیان یا صدمه، دیوان می‌تواند بر اساس درخواست یک فرد یا در صورت

1. *Ibid*, Rule 95, sub 1.

2. Peter Lewis, Håkan Friman, 'Reparations to Victims' in the international criminal court, Elements and Rules of procedure and evidence,

به نقل از: رضوی فرد، پیشین، ص. ۲۲۰.

3. *Ibid*, sub 2.

4. Assessment of Reparation

مقتضی، بر اساس درخواست جمعی یا هر دو، حکم به جبران خسارت دهد.^۱ در مورد این بند گفته شده است که: «بزه‌دیدگان ممکن است آن قدر زیاد باشند که توانایی مالی محکوم‌علیه برای جبران خسارت همه آنها یا جبران کامل خسارت کافی نباشد. در چنین فروضی، باید به دیوان اختیار داد که برای جبران خسارت برای مثال، مواردی چون پرداخت مبلغی برای ساختن و اداره یک مدرسه، بیمارستان یا پرورشگاه یتیمان را مقرر کند، ضمن آنکه دستور پرداخت غرامت بر اساس درخواست یک نفر و جمع بلامانع خواهد بود. برای مثال، اطفالی که در اثر وقوع یک جنایت بین‌المللی یتیم شده‌اند، کشور خود را ترک گفته در سرزمین بیگانه با ناپدیری یا نامادری خود زندگی می‌کنند، طبعاً نمی‌توانند مانند سایر بزه‌دیدگانی که در وطن مانده‌اند از مزایای پرداخت غرامت به صورت اشتراکی بهره‌مند شوند، پس، بجاست که به چنین اطفالی جداگانه و به شکل انفرادی غرامت داده شود».^۲ بند ۲ نیز به تعیین کارشناس اشاره دارد، بنا به درخواست بزه‌دیدگان یا نمایندگان حقوقی آنها، یا درخواست شخص محکوم یا نظر خود دادگاه، دادگاه می‌تواند کارشناسان مناسبی را برای کمک به دادگاه در تعیین دامنه وسعت هر آسیب، زیان و صدمه نسبت به بزه‌دیدگان و یا افراد مرتبط با آنها و پیشنهاد گزینه‌های مختلف مرتبط با انواع و قیود مناسب جبران خسارت، تعیین کند. دادگاه در صورت مقتضی، از قربانیان یا نمایندگان حقوقی آنان، شخص متهم، به علاوه اشخاص و دولت‌های ذینفع برای اظهار نظر در خصوص گزارش کارشناسان دعوت به عمل خواهد آورد.^۳

فرجام

دادگاه‌های کیفری بین‌المللی نخستین، به علت این که اولین تجربه بین‌المللی برای محاکمه سران مغلوب در جنگ جهانی بودند، علیرغم توجه به حقوق متهمین، از توجه به حقوق بزه‌دیدگان و شهود غافل ماندند. در این بین، یعنی در فاصله سال‌های جنگ سرد، به موازات اینکه این گونه محاکم به یک خواب زمستانی فرو رفتند، اما در سطح جهانی شاهد حرکت و

1. *Ibid*, Rule 97, sub 1.

۲. والین، لواک، «قربانیان و شهود در جنایات بین‌المللی: از حق حمایت تا حق بیان»، به نقل از: اسدی، لیلا سادات، جبران خسارت ناشی از جرم در دادرسی‌های کیفری بین‌المللی، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۶۸، ص. ۷۷.

3. *Ibid*, sub 2.

جنبش‌هایی به نفع حقوق بزه‌دیدگان بودیم. نمونه آن جنبش بزه‌دیدگان در سال ۱۹۶۰ و نظریه عدالت ترمیمی بود که موجب قوانین داخلی و بین‌المللی در حمایت از بزه‌دیدگان گردید. پس از جنگ سرد و اتفاقاتی که در شبه جزیره بالکان روی داد، محاکم بین‌المللی از این خواب زمستانی طولانی بیدار شده، و دادگاه یوگسلاوی سابق و دادگاه بین‌المللی رواندا تشکیل گردیدند. اساسنامه و قواعد دادرسی این دو دادگاه، تحت تأثیر جنبش‌های نامبرده و وضعیت خاص بزه‌دیدگان خود، قواعد نوینی در حمایت از بزه‌دیدگان و شهود ابداع کردند. برای نخستین بار، واحد قربانیان و شهود تأسیس شد و مقرراتی به منظور عدم افشای هویت بزه‌دیدگان و شهود وضع گردید. برای جبران خسارت، تنها به استرداد اموال بسنده شد و به متضررین از جرم فرصت ارائه دعوی در محاکم ملی داده شد. به دنبال تصویب اساسنامه رم و تدوین قواعد آیین دادرسی دیوان کیفری دایمی، به حقوق بزه‌دیدگان و شهود توجه بیشتری شد. موارد حمایتی در این زمینه عبارتند از: گسترش مفهوم بزه‌دیده که علاوه بر بزه‌دیده مستقیم شامل بزه‌دیده غیر مستقیم هم می‌شود، اتخاذ تدابیر مقتضی، حفاظتی و ویژه برای بزه‌دیدگان، رسیدگی غیرعلنی، حق مشارکت مستقیم برای بزه‌دیدگان و نمایندگان حقوقی آنها که در دادگاه‌های قبلی چنین امری ممکن نبود، امکان صدور حکم به تأمین اموال و جبران خسارت توسط دیوان که این مورد هم برای اولین بار در یک دادگاه کیفری بین‌المللی پیش بینی گردید. با توجه به امتیازات بالا، روند حمایت از شهود و بزه‌دیده در دادگاه‌های کیفری بین‌المللی، سیر تکاملی و پیش رونده را تا به حال طی نموده است. ❖